

V. Szegedi Jogtörténeti Napok
A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon

V. Szegedi Jogtörténeti Napok

**A polgári peres eljárás történeti fejlődése
Magyarországon**

Szeged, 2013.

V. Szegedi Jogtörténeti Napok

A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon

Szerkesztette:

HOMOKI-NAGY MÁRIA

ISBN 978-963-306-227-2

A kötet az OTKA K81512 kutatási program támogatásával készült

Szeged, 2013

TARTALOM

ANTAL TAMÁS	
A községi bíraskodás és az 1911. évi Polgári perrendtartás.....	9
BALOGH ELEMÉR	
A polgári perrendtartás a Magyar Alkotmánybíróság joggyakorlatában.....	21
BATÓ SZILVIA	
Egy ismeretlen forráscsoport: magánjogi perkivonatok a 18–19. század fordulóján.....	29
BEKE-MARTOS JUDIT	
Polgári eljárásjog az Egyesült Államokban.....	41
BÉLI GÁBOR	
Az Ars Notaria városi perrendje.....	53
HERGER CSABÁNÉ	
A házassági kötelék védelmét szolgáló eszközök az 1911. évi I. tc-ben különös tekintettel a békéltetésre.....	71
HOMOKI-NAGY MÁRIA	
Egy adóssági per története.....	95
HORVÁTH ATTILA	
A magyar polgári eljárásjog „fejlődése” 1945 és 1989 között.....	111
JAKAB ÉVA	
Polgári perrendtartás az ókori jogtörténet tükrében.....	119
KONCZ IBOLYA KATALIN	
A nőtartással kapcsolatos eljárás jogi kérdések az 1911. évi I. tc. alapján.....	135
KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA	
Képviselési jog és képviselési kényszer a perben.....	143
MÁTHÉ GÁBOR	
A kúria revíziós javaslatai a polgári törvénykezési rendtartáshoz.....	161
NAGY JANKA TEODÓRA	
A községi bíraskodás az 1911. évi I. törvény szabályozásában és a joggyakorlatban: Bónis György és tanítványai jogi néphagyománygyűjtése Tápén.....	177

PAPP LÁSZLÓ	
Polgári perrendtartás a szabadalmi jogban.....	189
 P. SZABÓ BÉLA	
A felső-magyarországi városszövetség 17. századi jogkönyvének eljárásjogi vonatkozásai.....	197
 RUSZOLY JÓZSEF	
Választási bíráskodás a királyi Kúrián az 1899. évi XV. törvénycikk szerint.....	221
 STIPTA ISTVÁN	
A pénzügyi közigazgatási bíróság eljárást érintő elvi döntései (1884–1896).....	229
 VÖLGYESI LEVENTE	
A polgári peres eljárásjogi fellebbezés jogintézményének modernkori fejlődéstörténete.....	239

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Egy adóssági per története

Az 1911. évi I. törvénycikk keletkezésének évfordulója¹ arra is lehetőséget teremt, hogy a peres eljárás történeti fejlődését vizsgálat tárgyává tegyük. A per jog történetének kutatása fontos a modern kor per jogának fejlődése szempontjából. A rendi kor több évszázados fejlődésében a 19. század közepén történt változás először, amikor a neoabszolutizmus időszakában hatályba léptették az osztrák polgári perrendtartást. Ezt követően hosszú volt az út, amely elvezetett a polgári kor igényeinek megfelelő perrendtartás elkészültéig. A változás nagynak tűnik első pillanatra, a fejlődés lényegét azonban csak akkor lehet jól érzékelni, ha a rendi per jog sajátosságaival is tisztában vagyunk.

Sajnálatos módon a magyar per jog történetével igen kevés szakirodalom foglalkozik. Mivel a rendi korban az anyagi jog szorosan összekapcsolódott a perjoggal, e kor magánjog-tudományának íróinál találjuk meg a magyar per jog leírását.² A mai kor szakirodalmának alapját Hajnik Imre munkája jelenti³. Ezenkívül jelentős adatokkal szolgáltat Bónis – Degré – Varga munkája a magyar bírósági szervezetről és perjogról⁴, melynek levéltári kutatásokon alapuló újra kiadását és jegyzetekkel való ellátását adta Béli Gábor.⁵ Kifejezetten a büntető per jog, illetve a magánjogi peres eljárás rendi korbeli történetét dolgozta fel Meznerics Iván és Torday Lajos.⁶ A legújabb időkben Stipta István foglalta össze a magyar bírósági szervezet és per jog történetét.⁷ Ez a szakirodalmi háttér ugyanakkor nem elegendő arra, hogy az anyagi jog és a per jog minden részletét feltárják. Így egy levéltári forrásban fellelt peranyag lehetőséget ad arra, hogy az anyagi jogi szabályok mellett az eljárás jog szabályaira is ráirányíthassuk a figyelmet.

¹ Ennek a tanulmánynak a megjelenését az OTKA K 81512 kutatási program támogatta.

² CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. I-II. Pest, 1822.; FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I-II. Buda, 1845-1847.; SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvényeségi polgári magyar törvény*. I-IV. 1823.

³ HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és per jog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899.

⁴ BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és per jog története*. Budapest, 1962.

⁵ BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és per jog története*. 2. bővített kiadás, Zalaegerszeg, 1996.

⁶ MEZNERICS IVÁN: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Budapest, 1933.; TORDAY LAJOS: *A megyei polgári peres eljárás a 16-19. században*. Budapest, 1933.

⁷ STIPTA ISTVÁN: *Magyar bírósági szervezet története a Reformkorig*. In: *Bírósági épületek Magyarországon* (Szerk.: Dercsényi Balázs) HG és Társa Kiadó Kft. Budapest, 1993. 9–17. pp.; STIPTA ISTVÁN: *A magyar per jog fejlődése 1848-ig*. In: *Mezey Barna: Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris, 2007. 405–441. pp.

A Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvény keletkezésének centenáriuma alkalmat ad arra, hogy a magyar perjog történetének egy sajátos elemét vizsgálhassuk. Napjainkban is sok kritika éri a bíróságokat azért, mert időben elhúzódnak a perek, túl későn születnek meg az ítéletek. Magyarázatot mindig lehet adni, okokat lehet keresni, tényleges megoldást talán csak akkor találunk, ha a perjog történeti fejlődését is megvizsgáljuk, ha figyelembe vesszük, hogy egy ország társadalmában, gazdaságában és ezáltal jogrendszerében bekövetkező változások miképpen hatottak az egyes jogintézmények, ezen belül a perjogi intézmények fejlődésére. E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a polgári per egész fejlődését bemutassuk, arra viszont lehetőséget ad, hogy az ún. adóssági perek történetébe bepillantást nyerhessünk

A magyar magánjog, s ezen belül a bírói joggyakorlat fejlődését vizsgálva, a Csanád megyei magánjogi pereket tárgyaló törvényszék iratai között 1861-ből a következő határozatra leltem:

„a BTK 526.§-a [...] minden vétségek és ezek büntetései elenyésznek a bűnös halála által. [...] Szabó János a periratok tanúsága szerint a per alatt meghalt, ezért a büntető eljárásnak tovább helye nincs. Az ügynek a volt Királyi Táblánál történt felvétele óta a vétségek elévülésére hivatott leghosszabb időtartam is már 28^{szor} eltelt, ezért a bűnvádi perrendtartás 197.§ 2. pontja alapján az eljárást meg kellett szüntetni. Mivel a periratok, mint polgári per voltak a Királyi Táblánál felterjesztve, a cs. k. országos főtörvényszék útján a cs. kir. megyetörvényszékhez kell visszajuttatni. Gyula október 16. 1860.”⁸

Az idézett határozat több kérdést vet fel az olvasóban. Az első, milyen polgári per váltott át büntető perré? Mi történhetett az eljárás során, hogy az elévülési idő többszörös eltelte után sem szüntették meg a pert?

Amikor a Polgári Perrendtartás keletkezésének centenáriumára emlékezünk, érdemes megvizsgálni a rendi kor egyik tipikus magánjogi pertípusát, amely bizonyosságul szolgál arra is, miért volt szükség a perjog kodifikálására. Ez a per az ún. világos adóssági, ezen belül a kölcsönszerződés teljesítésére irányuló per.

A világos adóssági per elnevezése abból adódott, hogy a hitelező követelését egyértelműen bizonyítani tudta, az adós pedig elismerte tartozását. A világos adóssági pert sommás, szóbeli perben lehetett lefolytatni abban az esetben, ha a hitelező minden kétséget kizáróan bizonyítani tudta állítását.⁹ Ezt megtehetette két, egybehangzó, jó erkölcsű tanú vallomásával, vagy az adós által kiállított és aláírt adóslevél felmutatásával. Ilyen adósleveleket könnyen lehet találni a levéltárakban őrzött bevallási jegyzőkönyvekben. Az adós által készített adóslevelet a korabeli gyakorlat szerint átadták a hitelezőnek, aki azt, ha az adós szerződészerűen teljesített vagy visszaadta adósának, vagy megsemmisítette. Ezek az adóslevelek természetesen nem maradtak fenn. Csak azokról tudunk, amelyeket a nagyobb biztonság végett a bevallások könyvébe is bejegyeztettek, vagy azokról, ahol a szerződést nem teljesítették és ezért a szerződés teljesítése iránt a hitelező pert indított.

⁸ Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Szeged Csanádi törvényszék iratai IV B 266.d. 176/1861.

⁹ FRANK: II. 342.

„Én Pólya Mátyás az 1781. esztendőben felvettem Segesvári Istvántól 95 rhenus forintokat, melynek megadására kész fizető leszék Demeter napjára az interessivel együtt a mi reánk esik, melyre az Úr Isten segélyen. Én Rácz András jelen létében, Én Pólya Mátyás + vonása.”¹⁰

Az adóslevélből jól látszik, hogy maga az adós adta ki, s pontosan rögzítették a kölcsön nagyságát, a teljesítés idejét, s azt is, hogy kamatot fizet a teljesítéskor.

„Szatmári Sámuel öreg Szántó Mihálytól, fiának Szatmári Jánosnak kiszabadítására kikért még az 1816-ban 150 forintokat, melyeknek lefizetésére magát folyó 1817. szeptember 24^{én}, mai napon előttünk in solidum lekötölte, s ezen kötelezést tulajdon keze írásával megerősítette, ugyanakkor megfizetendő 10 forint interesttel együtt. Szentes 1817. május 20.”¹¹

E néhány adóslevél megmutatja, melyek voltak annak azok a nélkülözhetetlen elemei, melyek alapján a hitelező lejáratkor követelhetette a teljesítést.¹²

Az adósság típusait az egyes korabeli szerzők többféleképpen határozták meg.¹³

Czövek István meghatározása szerint: „A Tartozás tágas értelemben vevén, jelenti mind azt, a mi kötelezésben úgy vagy, hogy másnak meg kell adni vagy tenni. [...] Szorosabb értelemben pedig nem egyéb, hanem: Olyan kötelezés, mely szerint valamely dolognak bizonyos mennyiségét másnak adni tartozunk.”¹⁴ A kölcsönadóságokat Czövek a következőképpen csoportosította: világos adósságok (Liquidis), Auszrugálisok (kereskedelmi adósságok), számadási restanciákból származó adósságok, tartozatlan fizetések (de Indebite solutis), hazaszülött és külföldiek közt fenforgó adósságok, több öszvefutókról vagy öszveössződőlőkről (de pluribus Concurrentibus).

Szlemenics Pál a hitelezésről a következőket írta: „Hitel, vagy hitelezés, [...] által azon magánmegálló valóságos egyezés értetődik; mely által valamely emésztő használatú Jóságnak használása egy időre másnak vagy ingyen vagy pedig lekötözött juta-

¹⁰ CSML Szentes V.A.102.b/3. 616/1794.

¹¹ A bevallások könyvében több hasonló bejegyzett adóslevél olvasható. „Én alól is megnevezett Tolnai Demeter Szentesi lakos görög, e jelen lévő írásomnak ereje által adom tudokra mindenkinek akiknek illik, hogy én az alól megírt napon, holnapban és esztendőben özvegy Gaál Mártonné asszonyomtól törvényes 6 percentum interesre 200 azaz kétszáz forintokat felvettem légyen oly conditiok alatt, hogy a mostan legközelebb következendő 1802. esztendei Szent József napra interesseivel együtt leendő lefizetésre magamat és successoraimat in solidum kötelezem. Melyeknek biztosabb voltára nézve adom Bírák uraimék előtt ezen saját kezem keresztvonásával megerősített bizonyosság s contractuális levelemet. Szentesen Die 5. Martii anno 1801. Tolnai Demeter, szentesi görög + vonása.
Én előttem Mikecz Mihály ord. bíró előtt.

Tolnai Demeter contractusa pedig Gaál Andrásnak adódott ki, 14. augusztus 1802.” CSML Szentes V.A.102.b/4 867/1801.

¹² HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában*. ACTA Jur. et Pol. Tom. LXIII. Fasc. 8. Szeged, 2003. 33–48. pp.

¹³ FRANK: I. 658. „Liquidum debitum, világos, elesmert, szembevaló adósság, mely mind mennyiségére, mind az adós személyére nézve bizonyos. Illiquidum debitum, kétséges adósság, ha bizonytalan, ki tartozik, vagy mennyivel. Chirographarium debitum, melyet az adós levele kezeirása bizonyít. Auszugale, mely kereskedő vagy mesterember jegyzőkönyvébe iktatva, kivonat mellett, követelhetjük.”

¹⁴ CZÖVEK: II. 587. p.

lomért általengedtetik.”¹⁵ A hitelezésből származó pereket Szlemenics a következőképpen csoportosítja: a hitelezett jószágot visszakerő per, a nyilvános adósságot követelő per, az uzsoráskodást bosszúálló per.

Suhajda János, aki már az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat figyelembevéve készítette el a magyar magánjogról írt munkáját, a következő megkülönböztetést adta az adósságoknak:

„1) Világos adósság (*liquidum debitum*) mely mind mennyiségre mind az adós személyére nézve bizonyos, [...]; 2) Leveles adósság (*chirographarium*) melyet az adós által kiállított adóslevél bizonyít, az ismét lehet vagy tulajdonképeni forma szerinti kötelezvény, vagy fehér levél (*alba*).”¹⁶

Ha a fent idézett két adóslevelet megvizsgáljuk, akkor Suhayda meghatározását véve alapul egyrészt világos adósságok, ahol az adós személye és az adósság nagysága is rögzítésre került, másrészt leveles adósságok, mivel adóslevelet állítottak ki. Az első esetben az adós csak keze keresztvonásával erősítette meg, tanú jelenlétében az adósságlevélbe foglaltakat, a második esetben a mezőváros jegyzőkönyvébe is rögzítették, s saját maga írta alá az adósság elismerésére szóló kötelezvényt. A második adóslevelet rendes, forma szerinti kötelezvénynek mondhatjuk, mivel „a sommának, a hitelező nevének s egyéb föltételeknek befoglalásával [...] két hitelt érdemlő tanú jelenlétében csupán aláírt, vagy mely törvényes bizonyosság, hiteles személy vagy törvényhatóság előtt állítatott ki.”¹⁷ Az elsőként idézett adóslevelet az teszi érvényessé, hogy az adós keze keresztvonásával erősítette meg. Önmagában az egy tanúnak, Rácz Lajosnak a feltüntetése, a forma szerinti kötelezvény alaki feltételeinek nem tesz eleget, sőt a magyar jogban is élt az „egy tanú nem tanú” alapelve, de ettől maga a kölcsönszerződés még érvényes volt, s lejáratkor a hitelező által a teljesítés kikényszeríthetővé vált.

Adóssági pert azonban nemcsak kölcsönszerződés nem teljesítése esetében lehetett indítani, hanem minden olyan esetben, amikor az alperes pénzben teljesítendő és lejárt kötelezettségét elismerte ugyan, de valamilyen ok következtében nem teljesített. A korabeli bírói gyakorlat azonban az adósságot keletkeztető szerződés alapján megkülönböztetett könyvkivonati adósságot a kereskedők között, számadási adósságot minden olyan esetben, ahol számadási kötelezettség terhelte az egyik felet, mint pl. a gyámok esetében és léteztek az adóssági perek, amelyeket rendszerint a fent említett kölcsönszerződések nem teljesítése miatt indítottak. Maga az adóssági per lehetett szóbeli per az alsóbb bíróságokon, mint az íriszéken és a szolgabírói széken és lehetett rendes írásbeli per a sedrián, illetve a királyi táblán.¹⁸ Hangsúlyozni kell, hogy az egyszerű, azaz sommás pert, amely mindig szóbeli per volt csak akkor lehetett kezdeményezni, ha az

¹⁵ SZLEMENICS: III. 186. p.

¹⁶ SUHAYDA JÁNOS: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz alkalmazva*. Pest, 1864. 253. p; Az adósság típusainak ezt a megkülönböztetését már korabeli törvényeink is meghatározták: 1492:92. tc., 1836:20. tc., sőt a *Planum Tabulare* is rögzítette, mint érvényes bírói gyakorlatot. vö. CZÖVEK ISTVÁN: *Planum Tabulare vagy a Királyi Curiának végzései*. Buda, 1825. 269–282. pp.

¹⁷ SUHAYDA: 253. p.

¹⁸ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA: 1996. 158. p.; MEZEY: 427–428. pp.

adós tartozása teljesen egyértelmű volt. Ha az adós tartozása nem egyértelmű, vagy az adósnak viszontkövetelése volt a felperessel szemben, vagy éppen beszámítást kért a bíróság előtt, akkor már csak rendes írásbeli pert lehetett kezdeményezni, amelynek elbírálása önmagában hosszabb időt vett igénybe. Az írásbeli adóssági pereket, a követelés nagyságától, az adós lakhelye, illetve rendi állásától függően úriszéken, szolgabírói vagy alispáni széken, illetve a sedrián lehetett kezdeményezni.¹⁹ (Szabad királyi városokban a városi törvényszék volt az illetékes.) A 18–19. század bírói gyakorlata szerint a felperesnek keresetleveléhez már csatolnia kellett mindazokat a bizonyítékokat, amelyek alapján alperesét teljesítésre akarta kötelezni.

A tanulmány elején idézett határozat alapján, a teljes pertestet visszaküldték a Csanád megyei törvényszékre, s az iratok tanulmányozása során lehetett megállapítani, hogy az adóssági perként indult eljárás az eltelt évtizedek alatt átváltozott uzsoráskodás miatt indított perré. Az iratok azt bizonyítják, hogy az államügyészség uzsoráskodás vétsége miatt terjesztette fel a pertestet az illetékes törvényszékhez. A kutató így az adóssági per elemzése során kísérletet tehetett arra is, hogy megállapíthassa, az uzsoráskodás ténye magánjogi deliktumból mikor vált bűncselekménnyé.

Az uzsoráskodás fogalma a késő rendi magyar magánjog keretei között jelent meg és hátterében – ahogy napjainkban is – hitelezési jogügylet, azaz egy kölcsönszerződés állt. A kölcsönszerződések szabályait a késő rendi kor magánjogában alapvetően ismerjük. A nemesi jogban elsődlegesen, mint zálogszerződés jelenik meg, mivel a hitelezők az adóstól biztosítékot kértek a kölcsönszerződés teljesítésére. Ez a biztosíték a birtokzálog volt.²⁰

A jobbágyok körében szintén gyakori volt a kölcsönügylet, de biztosítékként vagy tanúkat hívtak segítségül vagy ún. adóslevelet írtak. Az adóslevelet rendszerint az adós írta és a hitelező őrizte mindaddig, amíg az adós nem rendezte tartozását. Amennyiben a kölcsönügyletből vita keletkezett az a felek, az adóssági per szabályai szerint rendezhették egymással vagy a mezőváros bírói fórumán, vagy az úriszéken.

Azonban az adóssági perek elnevezését is magyarázni kell, mert ahogy az adósság különböző jogügyletből keletkezhetett, ennek megfelelően az adósság megtérítésére irányuló perek elnevezése is más és más volt. Az adóssági per mögött leggyakrabban egy kölcsönszerződés állt, de minden olyan kötelelem meghúzódhatott mögötte, amelyben az egyik fél a másiknak valamely jogviszonyból, pénzben pontosan meghatározott összeggel tartozott. (Azt ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi esetekben a rendi perjog az adott szerződés megnevezésével jelezte, hogy az adósság miből keletkezett. Ezeket a korabeli joggyakorlat „nevesített adósságnak” nevezte.)

A kölcsönügyletek igen régi időkre nyúlnak vissza, a középkor gyakorlata tiltotta a kamatszedést, s annak minden formáját uzsorának nevezte. Ez volt az oka, hogy a rendi magyar magánjogban a kölcsönszerződés teljesítésének biztosítására kialakult a birtokzálog (pignus) intézménye. A nemesi jogunkban ez volt az általános.

A polgárság, illetve a jobbágy-parasztság körében bár ismert volt a birtokzálog, mégis elterjedt az „ingyenes” kölcsönszerződés, amikor az adós nem adott zálogtárgyat, vagy más biztosítékot, de kamatot sem lehetett kikötni.

¹⁹ FRANK: II. 646–654. pp.

²⁰ CZÖVEK: 551–556. pp.; SZLEMENICS: III. 75–102. pp.; FRANK: I. 365–373. pp.

A kamat kikötésének lehetőségét csak az 1647: 144. tc. tette lehetővé: „*jövőre szabad legyen úgy az adósoknak magukat minden száztól hattal számítandó törvényes kamatra kötelezni, mint a hitelezőknek azt a bíróság előtt és azon kívül követelni.*”

A 17. század végétől így törvényesen lehetett a kölcsönszerződésekben a 6%-os kamatot meghatározni, azonban ezt csak akkor követelhette a hitelező, ha a szerződésben a kamatot kifejezetten kikötötték.

A törvényes kamat megjelenésével szinte azonnal elterjedt az uzsoráskodás, ami azt jelentette, hogy a törvényes kamattól magasabb kamatot követelt a hitelező. A magyar joggyakorlat is figyelt erre a jelenségre, mert az 1715: 51. tc. és az 1723: 120. tc-ben is rögzítették: „*Igazságos, hogy az uzsorásokat ne csak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is büntessék s a mit a törvényes hat százalékos kamaton felül adósaiktól kicsikartak, azt a károsultaknak ugyanazon ítélet alapján térítsék vissza.*”

Itt a magyarázata annak, hogy ha valaki uzsoráskodás bűnébe esett, azt a magánjog illetve a polgári perek között tudták szabályozni,²¹ és így az adóssági perek tulajdonképpen átváltozhattak uzsoráskodási perekké.

A büntetőjog kodifikációja kapcsán, már 1795-ben felmerült, hogy az uzsoráskodást, mint bűncselekményt kellene megítélni, azonban ahogy azt a korabeli források áttanulmányozása után Hajdu Lajos megállapította, „a deputáció juridica nemcsak azt nem látta indokoltnak, hogy e delictum a közbűncselekmények között legyen a tervezetben elhelyezve, hanem úgy vélte, hogy nincs is helye a büntetőkódexben, legfeljebb a magánjogi kérdések szabályozásánál kell rá visszatérni.”²²

Ezt az 1795. évi XLVIII. magánjogi tervezetben meg is tették: „Az uzsoráskodás bebizonyításához elegendő bebizonyítani a túlzott mértékű kamatnak akár kifizetését, akár az arról szóló megegyezést úgy pénzben, mint természetben, vagy munkában.”²³

Ezt követően az 1830. évi tervezet sem tett említést az uzsoráról. Ha a Deák által készített 1843. évi javaslatok történetét vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy még Deák sem tartotta szükségesnek, hogy az uzsorát a büntetőjog keretei között tárgyalják, majd a neoabszolutizmus idején Magyarországon hatálybaléptetett Osztrák Büntetőtörvénykönyv lesz az első, amely tartalmazta az uzsora törvényi tényállását.

A kérdéses ügyben a per 1820. március 1-én a szolgabírói széken, mint *világos adóssági per* indult. A szolgabírói szék volt illetékes, mert mind az adós, mind a hitele-

²¹ A két idézett törvényi hely a magánjogunk egy másik sajátosságára is ráirányítja a figyelmet. A rendi kor magánjogában Magyarországon a rosszhiszeműséget nem vizsgálták. Így az elbirtoklásnak nem volt feltétele, hogy az elbirtokló jóhiszemű legyen. Ez volt az oka, hogy elbirtoklással nem tulajdonjogot, hanem csak az elbirtoklás előnyeit szerezte meg az elbirtokló. A rosszhiszeműség tényének megállapítása két esetben járt súlyos jogkövetkezménnyel: egyrészt, ha az özvegy nő rosszhiszemű magatartása miatt nem akarta az örökösöknek az örökhagyó birtokát átadni, akkor elveszítette özvegyi jogosultságát. Másrészt, ha a hitelező a szerződésszerűen teljesíteni akaró adósának nem adta vissza a zálogtárgyat, elveszítette követelését is. E szabállyal összhangban, ha a hitelező a törvényes kamatnál magasabb kamatot kötött ki és annak megfizetését követelte, akkor rosszhiszeművé vált, ami a törvényi rendelkezés következtében azzal a következménnyel járt, hogy a tőke követelési igényét is elveszítette.

²² HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.

²³ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi javaslatok*. Szeged, JATEPress, 2004. 202–203. pp.

ző armális nemes volt, a követelés összege pedig nem érte el a 3000 forintot.²⁴ Czövek István megfogalmazásában „oly valóságos contractus, mely szerint, az elkölthető dolog másnak oly feltétel alatt adódik által, hogy legyen az, azé az általvevőé, de annak idején ugyan annyit ugyan azon felnemben és gyakrabban törvényes toldalékokkal együtt is visszaadjon.”

Ns. Szabó János, mint felperes saját rokona, ns. Szabó József ellen nyújtott be keresetet, csatolva az ún. kötelezőlevelet.

„Kötelezőlevél 1500 forintról váltó cédulában, mely summát, hogy alább írott kereskedésre a köztünk megállapított haszonszedés mellett, Szabó János fiscalis öcsém uramtól felvettem megösmérem, s annak megadására magamat, minden pör és patvar nélkül kötelezem. A költsön vételnek terminusa 1. Januárus 1817. s. a megfizetés terminusa is léssen 1. Januárus 1818.

Melynek állandóbb voltára adom ezen saját nevem s kezem aláírásával megerősített kötelezőlevelemet. Makón 1. januárus 817, azaz 1500 FtV. Szabó József m.k.

A fent kitett summához ide 8. április 1817. ismét felvettem 500 Ft-at, így hát tartozok összességgel 2000 FtV-al.

Ezen kontraktusba foglalt 2000 forintból kifizetődött 420 FtV, maradt még fizetni való a Bátyám kezénél lévő írás szerint 1580 FtV, lefizetésére a jövő 1818. január 1.”

Ha ezt az adóslevelet összehasonlítjuk a fentebb idézett kötelezvényekkel egyértelműen megállapítható, hogy Suhayda osztályozása alapján ez rendes, forma szerinti kötelezvénynek tekinthető, mert az adós egész terjedelmében saját kezüleg írta és aláírta a kötelezvényt. Ez a kötelezőlevél képezte a per jogalapját, mivel a hitelező Szabó János 1819. december 15-én keresetlevelet nyújtott be a makói szolgabíróhoz, melynek mellékleteként csatolta az idézett adóslevelet. A keresetlevél képezte egyben az adóst megidéző levél alapját is. A keresetlevél az adóssági perek eldöntését biztosító valamennyi törvényi helyet felsorolta. Érdemes azt az olvasó számára is idézni:

„Mivel pedig a közigazság a magáét kinek-kinek megadatni a Prolog 5. tc. értelmére szerint parancsolná és Mátyás Király 6. decretuma 17. , Ulászló I. decretuma 38. articulusa szerint kiki amint magát kötelezi kötelezésének a szerint megfelelni s minden abból származható terheket elviselni köteles az illetén adósságok továbbá utána járandó törvényes interessekkel nem különben a per költségeivel együtt [...] az 51:1715; 144:1647; 31:1659 megítélni szoktak az Ítéző tehetség, végre és az 1729:35. articulus határozása szerint szolgabíráknak tulajdonítottatott volna.”²⁵

A keresetleveléhez a hitelező annak a jegyzőkönyvi bejegyzésnek a másolatát is csatolta, amely bizonyította, hogy a hitelező az adósával szemben fennálló követelését 1819. Pünkösöd hava 12. napján intabuláltatta, azaz betábláztatta.

²⁴ CSML Szeged IV. B 266.d.176/1861. „Nemes és vitézlő Földeáki Náray György úr főszolga- és táblabírája és esküdttársa vitéz Dániel János urak előtt felvétellett világos adósságot követelő per ns Szabó János fiscalisnak felperese ns Szabó József alperes ellen 1820. mártius 1.”

²⁵ CsML Szeged IV. B 266.d.176/1861.; HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A pacta sunt servanda elv érvényesülése a magyar magánjogban*. In: Jakab Éva (szerk.) *Római jog és a magánjog fejlődése Európában*. Szeged, 2011. 53–66. pp.

A 18. században az elszaporodott adósságok miatt, különösen, ha egy adós több hitelezőnek is tartozott, akik egymásról esetleg nem tudtak, a hitelezők nagyobb biztonságára egy új jogintézmény jelent meg: a betáblázás. Az 1723: 107. tc. kimondja: „Pénzbeli követelést különös hatással biztosítani lehet azáltal, hogy az illető törvényhatóságnál nyilvános könyvekbe feljegyeztetik, amit röviden betáblázásnak neveznek.”²⁶

Miután az adós Szabó József nem fizetett a felperes 1819. Pünkösdi hava 12. napján „Csanád vármegye részéről Makó városában tartott közgyűlés alkalmával a tulsó lapon foglalt 2000 forintról szóló adóssági kötelezőlevél felolvastatott [...] adós ellen intabuláltatott.”

A követelések betáblázásának azért volt különös jelentősége, mert Magyarországon ekkor még nem ismerték a telekkönyv intézményét. Nem állt rendelkezésre olyan közhitelű nyilvántartás, amelyből bárki megismerhette, hogy egy adott ingatlant milyen mértékben terheltek meg. A birtokzálog intézménye kizárta a jelzálog lehetőségét, s ezzel a telekkönyv kialakulását. A kölcsönügyletek ugyanakkor nemcsak a birtokos nemesek körében terjedtek el, így ha a kölcsönszerződést nem lehetett birtokzáloggal megterhelni, a hitelezők bizonytalan helyzetbe kerültek. Ha egy hitelező időben korábban érvényesítette követelését az adóssal szemben, kedvezőbb helyzetbe kerülhetett, mint az, aki ugyan időben korábban adott kölcsönt, a teljesítési határidő is lejárt, de nem élt a betáblázás lehetőségével.

A bírói gyakorlat ezért alakította ki azt a szabályt, hogy ha tudomására jutott, hogy egy adóssal szemben több hitelezőnek állt fenn lejárt követelése, akkor hirdetmény útján lehetővé tették, hogy egy éven belül minden hitelező jelentkezzen követelésével. Ezt a bírói gyakorlatot könnyítette meg az intabuláció. Ezzel megjelent a hitelezők kielégítésére szolgáló sorrend meghatározása is, mert a bejegyeztetés sorrendjében történhetett meg a hitelezők kielégítése.²⁷

A szóban forgó perben a felperes Szabó János az iratok tanúsága szerint mindent megtett azért, hogy követelését sikeresen érvényesíthesse.

Miután az adós vállalt kötelezettségét nem teljesítette, a felperesnek jogában állt követelését per útján érvényesíteni. A rendelkezésre álló iratok szerint ez lehetett volna egy *szóbeli* adóssági per, hiszen az adósslevél, a keresetlevél és a betáblázás miatt mind az adós személye, a kölcsön nagysága, a teljesítési határidő ismert volt. A kitűzött határidőre a szolgabírói szék előtt azonban az alperes nem jelent meg. A felperes személyesen megjelent és a korabeli eljárási szabályok értelmében bemutatta „az alperest törvénybe idéző levelet, annak otthon nem léte miatt a háza belső ajtajára lett szegezésről

²⁶ FRANK: I. 670.; Az adott esetben az 1723. évi 107. törvényt kellett alkalmazni, azonban a történeti fejlődés bemutatása érdekében érdemes Suhayda véleményét is felidézni, aki az 1840: 21. tc. ismeretében többek között a következőket mondja: „1. A betáblázás mindég azon köztörvényhatóság előtt történendő, hol az adós javai fekszenek. [...] 2. A betáblázásnak előbb kell megtörténni, mintsem a csőd iránti folyamodás benyújtott, különben ereje nincsen. 3. Az [...] egyenlő erejű betáblázottak közt az elsőbséget az adósság levél kelte határozza meg. Ha pedig az érték a betáblázás után tétetik le, az elsőbség azon időtől számítandó, midőn a kötelezvény az abban kitett pénz vagy pénzbéli érték valóságos átadásával teljesedésbe ment. 4. A betáblázás csak ingatlanokra ad elsőbséget. 5. Minden betáblázandó követelésnek határozott summáról kell szólni, különben semmi elsőbséget nem nyer.” SUHAYDA: 254–255. pp.

²⁷ Az adósságok követelésének sorrendjét már az 1795. évi magánjogi javaslatokban is rögzítették. vö. Homoki-Nagy Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek. 204. p.; FRANK: II. 667–676. pp.

szóló bizonyítéglevéllel egyetemben.”²⁸ A 19. század eljárásjogi szabályai szerint a felperes kérhette a bíróságot, hogy a keresetlevél és egyéb bizonyítékok alapján az alperes távollétében is hozzon ítéletet. A szolgabírói széken a következő határozat született: „Az alperes Ns. Szabó József, miután a [...] bizonyítólevél szerint a Törvény eleibe való megjelenésre törvényesen idéztetvén, a Bírói hatalomnak nyilvánvaló megvetésével meg nem jelent volna, Hazánk élő törvényi értelme szerint mint nyers nyakas /:Contumas:/ valamint a felperesnek az actioban kitett egész keresetében [...] marasztaltatik.”²⁹ A marasztaló ítélettel együtt a főszolgabíró a végrehajtást is elrendelte. A hitelező betáblázott és megítélt követelése azt eredményezte, hogy a pervesztes alperes tulajdonában lévő ingatlan vagyontárgyait, az adott esetben házát bírói végrehajtás során a pernyertes birtokába adták.

A végrehajtásról szóló irat két további eljárásjogi szabály érvényesítésére nyújt bizonyítékot.

Az ítélet meghozatala és a tényleges végrehajtás között eltelt időben tisztújítás történt, s Návay György főszolgabírót e tisztségben T. Tarnay Mihály követte. A tényleges végrehajtást már Tarnaynak kellett volna foganatosítani. A végrehajtásnál az alszolgabíró jelent meg, a következő indok alapján: „Mivel [...] a legközelebb tartatott tiszti választás alkalmatosságával [...] Tarnay Mihály úr főszolgabíróvá választatott, ezen tisztelt úr pedig azon tekintetből mivel a kérdéses pénz a felperes úr által eö tőle kölcsönözött a kegyelmed részére, ezen perben befolyással lenni nem kívánna, ugyan azért én mint ezen T. Csanád Vármegyének viceszolgabírája a már kegyelmeddel közöltetett Ítéletnek végrehajtására terminusul rendelem [...] e folyó esztendei Junius holnap 23. napját.”³⁰

Ez a jegyzőkönyvben is rögzített bejegyzés bizonyítékként szolgálhat arra, hogy már a 19. század elején, a szokás, a becsületesség követelménye következtében, érvényesült az összeférhetetlenség intézménye. Az irat annyit közöl az utókorral, hogy a perben álló két fél valamilyen pénzügyi kapcsolatban állt az újonnan megválasztott főszolgabíróval, aki ezért a marasztalt alperes ellen vezetett végrehajtásban nem kívánt részt venni. A gondot az a megjegyzés okozza, hogy „a kérdéses pénz a felperes úr által eö tőle kölcsönözött a kegyelmed részére.” Sem az adóslevél, sem a keresetlevél nem tesz utalást arra, hogy Tarnay Mihálynak valamilyen köze lett volna a kölcsönhöz. Ez a megjegyzés a felek között később folytatódó per szempontjából lesz érdekes, ami azt is bizonyítani fogja, hogy a világos adósság ténylegesen nem is olyan egyértelmű.

A másik érdekességét a végrehajtási eljárásnak éppen a végrehajtásról készített jegyzőkönyv tartalmazza. A végrehajtás napját előre meghatározták, így arra a marasztaltak felkészülhettek. Az adott eljárásban, amikor a végrehajtásra az alszolgabíró és annak esküdtje megjelent, a marasztalt alperes Szabó József feleségének képviselőjében ns. Szabó István lépett fel „egy a kezében felemelt páltzával az Asszony, Szabó József-né részéről az Exequutio ellen protestálván.”³¹ A bírói gyakorlat évszázadok alatt kialakult eljárási normáinak egyik szép szimbóluma jelenik meg ebben a röviden leírt jele-

²⁸ CSML Szeged IV B. 266.d. 176/1861.

²⁹ CSML Szeged IV B. 266.d. 176/1861.; vö. ZSOLDOS IGNÁCZ: *A szolgabírói hivatal*. Pest, 1866. Bővített negyedik kiadás. 117–121. pp.; BÓNIS-DEGRÉ-VARGA: 1996. 159–161. pp.

³⁰ CSML Szeged IV B. 266 d. 176/1861.

³¹ CSML Szeged IV B. 266 d. 176/1861.

netben. Korábbi századokban a tényleges birtokos kezében kivont karddal, később a fel-emelt pálcával jelezte a beiktatás vagy a végrehajtással szembeni ellentmondását. Ha birtokba iktatási eljárásról volt szó, akkor a kivont kard megszakította az eljárást, s a beiktatást kérőnek ún. ellentmondás okát kérő pert kellett indítania a birtok fekvése szerint illetékes sedriánál.³²Végrehajtásnál is lehetett haladékokat kapni, ha az ellentmondást megfelelő módon bizonyítani tudták. A kérdéses perben az ellentmondó azt állította, hogy „az Executioba veendő háza Szabó Józsefnek az Asszony hozományából s a keresményéből szereztetett legyen.”³³A hozomány, az a nőket megillető különjog, melyet a házasságkötés alkalmával kapnak, a házasság anyagi terheinek megkönnyítése céljából. Ez a nő tulajdona, de a házasság fennállta alatt a férj rendelkezett vele, azaz a férj birtokában volt. Az adott esetben, amennyiben a feleség ténylegesen bizonyítja, hogy a végrehajtás alá vont ingatlant vagy annak egy részét az ő hozományából vásárolták, akkor az nem képezhetette a végrehajtás tárgyát. A „keresmény” kifejezés utalhatott a férjjel való közös szerzeményre is, ehhez azonban nemesek esetében arra lett volna szükség, hogy a ház adás-vételi szerződésébe, azaz az örökbevalló oklevélbe a feleséget, mint szerzőtársat feltüntessék. A jegyzőkönyvből viszont az válik egyértelművé, hogy a feleség illetve meghatalmazottja, nem tudott olyan bizonyítékokat, - okirat, tanúvallomások -, bemutatni, amely állításukat kellőképpen alátámasztotta volna. Így az ellentmondást a végrehajtást vezető alszolgabíró elutasította, és a marasztalt alperes házát teljes egészében a pernyertes hitelező birtokába adta.³⁴

Az egyszerűnek mondott, szolgabírói szék előtt lefolytatott világos szóbeli adóssági per több kérdést vet fel az olvasóban. Azzal, hogy az alperes nem jelent meg törvényes idézés ellenére a bíróság előtt, kiszolgáltatta magát a felperesi követelésnek. Nem adott lehetőséget magának az ellenbizonyításra, nem vált lehetővé, hogy bíróság előtt tisztázni lehessen, ténylegesen honnan származott a pénz. A sommás szóbeli per szabályai lehetővé tették, hogy gyorsan ítélet születessen, hiszen az 1819. december 15-én megtörtént idézést követően 1820. március elsején a szóbeli tárgyalást a főszolgabíró lefolytatta, és a végrehajtásra is ugyanezen év június 23-án sor került. Ha figyelembe vesszük, hogy a 19. században bíróságaink időszakosan üléseztek, akkor ténylegesen azt mondhatjuk, hogy a sommás eljárások a gyors ítélethozatalt lehetővé tették.

A konkrét ügy azonban mégsem ért véget 1820-ban, mert 1821 szeptemberében ugyancsak a makói szolgabírói szék előtt, Szabó József az előző per elvesztése *uzso*-

³² HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A beiktatás*. In: Mezey Barna (szerk.) *A szimbólumok üzenete*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 175–184. pp.; FRANK: I.336-339.

³³ CSML Szeged IV B. 266 d. 176/1861.

³⁴ „a Plenipotentarius [...] abbeli oppositioját mi el nem fogadván oda utasítottuk, hogy ha az asszony részéről a hozományának ezen kérdésbe forgó Szabó József házába való investigatioját köteles documentumokkal bebizonyítani azonnal az executio előtt, részére kihagyván, csak a többit fogjuk a győzedelmes résznek átadni, melyet Szabó István be nem bizonyítván, sőt abba béereszkedni nem akarván mi a marasztaló ítélet végrehajtásánál fogva: tőke: 1159 fr, kamat: 1817. augusztus 23. – 1820. június: 241 forint, költség: 62 forint, összesen: 1462 forint. 1. Ns. Szabó József azon tulajdon háza áll (egy szoba, egy kamra, egy pitvar egy végtében és egy fedél alatt – egy istálló – egy disznóól, elől az utcára deszkakerítésből és kapuból, kertből) 850 forint; 2. szobákban lévő tulajdona egy puhafa asztal és két ladás padja: 25 forint: összesen, 875 forint. Ez a felperesnek átadatván, azok teljes birtokába bírőiképpen introducaltattak. Alperes adós maradt 587 forintokkal. 1820. július 23.” CSML Szeged IV B. 266 d. 176/1861.

*ráskodási per*³⁵ kezdeményezett Szabó János volt felperessel szemben. Azonban az 1715. 51.; 1723: 120.; és az 1802: 21. tc-ek értelmében az uzsoráskodási perben a felperes a királyi fiscus. A királyi kincstár a Királyi ügyek főigazgatója és a Magyar Szent Korona fiskálisa képviselte a perben. A felperes állítása szerint ns Szabó József (a korábbi per alperese) 1814-ben 300 forintot váltó cédulában kölcsönzött ns Szabó Jánostól, „a melly summa a [...] törvénytelen, holnaponként száz forintul öt forintonként számított interesnek betudásával 21 forintoknak valóságos felfizetésével csak hamar 500 forintokra, [...] a következő 815dik esztendőre ujj, most érdeklett törvénytelen Interesnek beszámításával 800 forintokra nevedett, és ismét folytatván az alperes úr az uzsoráskodást, az adósságbéli summa már 1817dik esztendő 1. Januarisban 1580 forintokra szaporodott, s elengedvén ezen summából 80 forintot a fent érdeklett 1817 esztendei 1. Januáriusi datum alatt, az adós Ns Szabó József az Alperes Urnak mint hitelezőnek nevére 1500 forintokrúl kötelező Levelet adni kéntelenítetett, később pedig ugyan azon esztendő Április 8-kán az adós még kölcsön vevén [...] a törvénytelen Interessebül özsves adósságbéli summa 2000 forintokban megállapítatott.”³⁶ A keresetlevélbe foglaltak bizonyítására a kincstár az 1820-ban lefolytatott világos adóssági per bizonyítékait használta, sőt kifejtette, hogy „ez ellen semmi helyest nem mondhat az Alperes Úr, mert nem csak hogy alá írta, sőt még arra mind a kötelező levélre irt Jegyzésiben, mind a C alatt foglalt perben levő kereset Levélben provocálván azt valóságosnak lenni elismerte, hozzá járulván még mindezekhez azon környüállás is, hogy a kötelező Levélben, nem a Törvényes Interes, hanem valami bizonyos a Hitelező és Adós által előre meghatározott nyereség stipulátatott.”

A keresetlevélből vált világossá, hogy Szabó József un. közös kereskedésben állt bátyjával Szabó Jánossal. Ez azt jelentette, hogy a megrendelők számára Erdélyből fát szállítottak le a Maroson. A közös nyereségen osztoztak, a kárt közösen viselték. A kereskedés kettejük között úgy történt, hogy János adta a pénzt Józsefnek, aki elutazott Erdélybe, megvásárolta a fát és azt leúszattatta a Maroson. A megrendelők Makón átvették az árut rendszerint Jánostól. E tevékenységet minősítette a kincstár úgy: „a Kötelező Levél a Közkereskedésbéli Egyezésnek formájával ruháztatott fel.”

A későbbiekben a felperes még megerősítette: „kié volt légyen a költsönözött summa az e dologhoz nem tartozik, elég az ahhoz, hogy az alperes úr nevére költ a felesleg való haszonnak eleve lett fogadását magában foglaló Contractus, ő szedte a törvényes mértéket haladó interesteket.”

A kincstár által előterjesztett keresetlevélre Szabó János hosszan válaszolt, testvérét rosszhiszeműséggel vádolta, azt állítva neki soha sem volt annyi pénze, hogy kölcsönözni tudott volna. Elismerte, hogy a közös kereskedést 1814-ben együtt kezdték, amikor 300 forintot kértek kölcsön Tarnay Mihálytól „*holnaponként 100 forintul öt forintonként számított interesnek a betudásával.*” A kereskedést több éven át folytatták, soha sem tudták a kamatokkal növelt kölcsönösszeget visszafizetni. Az alperes válaszában kitért arra, hogy „azon időben, melyben mindenféle kereskedés a legnagyobb virág-

³⁵ SZLEMENICS: III. 195. p. „Az uzsoráskodást bosszuló per. Helye vagyon a Pénzhitelezésekben, ha a Hitelező kisebb summáért nagyobb kötelezetetett magának, vagy ha a kamatvételben Törvénynek mértékét álhágtá.”

³⁶ CSML Szeged IV B. 266 d. 176/1861.

jában volt, ekképpen talán majd atyafián segíthet, a fent kitett 1000 forintokról, minden tartozásainak egybeszámlálása után az 1817. esztendei Januárus 1ső napján Kötelező Levelet adott a Tisztelt Creditor Úrnak (Tarnay Mihály) mely máig is kezében vagyon, és ugyanazon summáról szintén azon datum alatt Szabó József is Kötelező levelet adott az alperesnek, de ebben sem interes sem uzsora [...] nincsen, mivel a pénz az alperesnek tulajdona nem lévén, azt [...] az előre megállapított haszon mellett kereskedésre adta.”

Mielőtt tovább mennék az uzsora perben érdemes elidőzni az alperes állításainál. A keresetlevélre adott válaszában kettő adóslevélről beszél: az egyiket ismerjük az 1820-ban lefolyt világos adóssági perből. Ezt valóban Szabó József állította ki Szabó János hitelezőnek. Szabó János állítása annyiban igaz, hogy ebbe az adóslevélbe kamatfizetési kötelezettséget nem foglaltak bele. Ugyanakkor az rögzítésre került, hogy kettejük között valamilyen kereskedésbeli egyezség kötött, mert másként értelmezhetetlen az adóslevél azon mondata: „alább írott kereskedésre a köztünk megállapított haszonadás mellett.” Csak éppen a kereskedést nem határozták meg és az egymás közötti elszámolásról nem esik szó. Magára a kötelezőlevélre Szabó János időről-időre felírta, hogy milyen további kifizetések történtek közte és testvére között. Így szerezhett tudomást a bíróság és a Kincstár is arról, hogy Szabó József 1817. április 8-án újabb 500 forintot kapott Szabó Jánostól, így a tartozása már 2000 forintra nőtt. Ebből kifizetett 420 forintot, „maradt még fizetni való a Bátyám kezénél lévő írás szerint 1580 forint.” Ezt követően az olvasható, hogy Szabó József bátyám Tarnay úrnak fizetett 240 forintot, maradt 1340 forint, [...] ezen summából 1000 forint Tarnay Úré, 340 forint pedig a magamé.”³⁷ Majd egy későbbi feljegyzés alapján az olvasható, hogy 1817-ben illetve 1818-ban Szabó József, milyen árut, milyen értékben szállított: mint pl. tíz fenyőfát, 100 szál deszkát, egy köből meszet, szelemennek való fenyőfát stb.

Ezekből a feljegyzésekből igaznak tűnik Szabó János állítása, hogy testvére Szabó József kereskedésre kért tőle kölcsönt, de azt határidőre nem tudta teljesíteni. Az viszont csak egy utalás, hogy Tarnay Mihálynak 1000 forinttal tartozik valaki, mert az egyéb feljegyzésekből arra is lehetne következtetni, hogy Tarnay részére is fát kellett volna szállítani. Arra nincs utalás ez megtörtént-e vagy sem. Ugyanakkor Szabó János válaszában arról a félelméről is írt, hogy testvére két évig időzött Erdélyben, elherdálta a kölcsönadott pénzt, amit nem fognak tudni Tarnay Mihálynak megfizetni. Ezért indította meg a világos adóssági pert ellene. A peranyagot olvasóban azonban felmerül a kérdés: ha Szabó János tudta, hogy testvére Erdélyben van, azt is tudnia kellett, hogy az idézésre nem fog megjelenni a bíróság előtt. Így ő, mint felperes kérheti a szóbeli per lezárását, s végrehajtásig is viheti azt. Ha az az állítása igaz a felperesnek, hogy neki semmilyen vagyona nincs, akkor még meg is vádolhatnánk, hogy testvére házáat így akarta megszerezni.

Szabó János ugyanakkor egy másik adóslevélről is említést tesz válaszában, melyet ő adott Tarnay Mihálynak, s amely még mindig a hitelezőnél van. Ismerve a Szabó testvérek közötti kölcsönszerződés időpontjait, feltételezhető, hogy Szabó János és Tarnay Mihály között hasonló időpontban történt az adóslevél kiállítása. Annak ugyanakkor semmilyen nyoma sincs, hogy Tarnay a hitel megfizetését követelte volna Szabó János-

³⁷ CSML Szeged IV B. 226 d. 176/1861.

tól. Az 1820-ban lefolyt adóssági per végrehajtása is megtörtént, amikor Szabó József házát megkapta Szabó János. A végrehajtási eljárásból tudjuk, hogy az akkor szolgabírónak választott Tarnay, nem vett részt a végrehajtásban.

Az uzsora vádja alól Szabó János úgy próbált menekülni, hogy azt állította: „aki hamis lélekkel uzsoráskodni akar, nem ad semmi írást.” Ez igaz is lehetne, csak hogy Szabó János az adóslevélre ráírta, hogy „Szabó József bátyám Tarnay úrnak 240 forintot fizetett.” Ezt úgy próbálta magyarázni, hogy Szabó József tudta, hogy az 1000 forint Tarnay Mihályé, és „annak a Kereskedéshez alkalmaztatott esztendei előre meghatározott haszna (a 240 forint) szintén Tarnay urat illeti.” Azt, hogy hogyan értelmezték a 19. század elején, hogy a kereskedéshez előre meghatározott haszon mennyi, azt nem tudom, de hogy az adóslevélben rögzített egyezer forintnak a törvényes 6%-os kamata nem 240 forint, az biztos. Azt is mondhatnánk, hogy színlelt szerződés jött létre a Szabó testvérek között, de a háttérben egy harmadik, „megbízó” is feltűnik.

Válaszában Szabó János tagadta, hogy akár kamatot, akár uzsora összeget követelt volna testvérétől, ezért ellene hamisan vádaskodik Szabó József. A vitatott kölcsön összege pedig nem az övé, hanem Tarnay Mihály tulajdona.

A kincstárt képviselő felperes az alperesi válasszal szemben leszögezte:

1. számadást nemcsak kereskedésből keletkezett szerződések esetében tettek, hanem kölcsönszerződések esetében is,
2. Szabó János és Szabó József között létrejött kölcsönszerződésben meghatározott pénzösszeget kölcsönnek nevezik,
3. ennek teljesítésére Szabó János világos adóssági pert indított,
4. ebben a perben hivatkozott törvények szintén az adóssági perekben alkalmazott jogforrások,
5. „a kereskedésbeli Társaságból eredett kereseteket nem világos adósságbeli, hanem be tellyesítést kereső című Pörökkel szokták követelni.”

A felperes megerősítette, hogy uzsoráskodást követő büntetésnek akkor van helye, ha bármilyen cím alatt több zsaroltatik ki az adóstól interest fejében mint az esztendőnkénti hat százalék.

Az alperes „hite letételével is mindenkor kész megerősíteni”, hogy semmi haszna nem származott sem a kereskedésből sem pedig az uzsoráskodásból.

Az eskü, mint bizonyítésköz létezett a késő rendi magánjogi perekben, azonban csak egyéb bizonyítékok mellett, kiegészítő jelleggel.³⁸

Az uzsoráskodással megvádolt alperes végül a következő szavakkal kérte a bíróságot, hogy Tarnay Mihály főszolgabíró *szavatossá* hívja perbe: „micsoda igazsággal maradhatna menté azon fő, melyből az uzsoráskodás áradott, holott azt a vádoló önnön felfedezte, Avagy nem Égbekiáltó vétek lenne e az alperest ártatlanul vétkesnek tenni, a valóságos bűnöst pedig ugyanazon tárgyért még csak Törvény eleibe se idézni? hanem néki arra bátorságot adni, hogy 300 forint helyett kizsarolt 1000 forintos obligatioját a

³⁸ BÓNIS-DEGRÉ-VARGA: 1996. 165. p.

szegény alperes ellen rossz lélekkel használhassa, mely által a rossz lelkűeknek még tágasabb út nyitódna az uzsoráskodásra.”

Bár a felperes ítélethozatalt kért, az alperes előterjesztése alapján 1825-ben *szavatossági per*³⁹ kezdődött Szabó János és Tarnay Mihály főszolgabíró között. Csanád vármegye főszolgabírója Tarnay Mihály személyesen megjelent „Csanád vármegyében helyheztetett Makó városában nemes Dániel János szolga- és tábla Bíró és segéd esküdttye földéaki Návay Mihály urak előtt” és törvényes okát kérte annak, miért idézték meg egy olyan per kapcsán, melyhez semmi köze sincsen. Szabó János ismét előadta, hogy Tarnay János 300 forintot adott kölcsönt, havonta öt forintos kamatra, de mivel testvére Szabó József azt nem fizette meg, a kölcsön összege egyezer forintra nőtt. Erről írtak adóslevelet, mely még mindig Tarnay kezében van. Kéri annak kiadását, valamint azt, hogy Tarnay ismerje el, hogy azt a 240 forintot, amelyet testvére Szabó József megfizetett neki, az eredeti 300 forint visszafizetése. Tarnay mindezt tagadta, állítva, hogy a Szabó testvérek közötti adóssági perhez semmi köze nincs.

Az uzsoráskodási per közben Szabó János megbetegedett és végrendeletet készített. Végrendeletében is megerősítette mindazt, amit a perek során állított.⁴⁰ A kutató ugyan feltételezheti, hogy az örökhagyó végrendeletében az igazat írja, de az adott esetben mégis arra kell figyelmeztetnie magát, hogy Szabó János fogadta el az adóslevelet testvérétől, ő kezdeményezte a világos adóssági pert, ő kérte a végrehajtást testvére házára, s csak azután kezdett hivatkozni arra, hogy az egész adósság mögött a Tarnay Mihálytól uzsorára kölcsönzött adósság ki nem fizetése áll, amikor testvére panaszára a fiscus uzsorapert indított ellene. A szavatossági per sem eredményezett számára semmit, mivel nem volt bizonyíték a kezében, miért fizetett 240 forintot Tarnaynak. Ha igaz az az állítása, hogy adóslevelet adott Tarnaynak, a kor szokása szerint az adóslevél a hitelező birtokában volt. Amíg azt ki nem adta, amíg a teljesítést bíróság előtt nem követelte, amíg azt be nem tábláztatta, addig az valójában mindenki számára „ismeretlen” volt. Miután Szabó János tanúkkal sem rendelkezett, így velük sem tudta bizonyítani, hogy ténylegesen Tarnaytól kölcsönzött e pénzt vagy sem. A perbehívott tanúk csak azt tudták egybehangzóan állítani, hogy a Szabó testvérek közös kereskedésben álltak, Szabó József utazott el Erdélybe, ott volt két évig, Szabó János küldött utána pénzt, s a megvásárolt fát a Maroson leúsztatva Szabó János adta át a megrendelőknek.

Szabó János halála után az uzsorást pert a fiscus 1827-ben folytatta az örökös, azaz Szabó János felesége, Soos Judit ellen. A pert érdemben azonban csak 1829. Szent Iván

³⁹ FRANK: II. 51–58. pp.

⁴⁰ CSML Szeged IV B. 266 d. 176/1861. „Tarnay főszolgabíró urtól kölcsönöztem Szabó József részére 1814. esztendőben 300 forintokat úgy, hogy Szabó József minden holnapra 100 –tól 5 forintot fizessen interesre. De nem fizetett, így hát úgy felszaporodott a 300 forint, hogy az 1817. január 1. napján költ obligáció szerint 1000 forint lett a tőke. Erről én írást adtam [...] Szabó József pedig azon 1817. esztendőre 100 forintról 2 forintot és így 240 forintot fizetett a hitelező Tarnay urnak. Hogy én ezzel nem tartozom eléggé ki van merítve a királyi Fiscusnak ellenem indított perében, melybe azon hitelező urat, mint szavatost megidéztettem, hogy mutassa meg vagy esküdjön, hogy adott e nekem valaha azon obligatoria 1000 forintot, én kész vagyok az Élő Isten színe előtt most azt mondani, hogy 300 forintnál többet nem adott, a többi mind interes, Szabó József pedig 240 forintot már fizetett, így hát akár neki, akár a fiskusnak fizetődjön azon tőke abból a 240 forintot 1817-től fogva le kell számítani. Ez eránt Szabó Józseffel úgy egyeztem meg, hogy a házáért fizettem 500 forintot, a többit pedig ezen adósság kifizetésére hagytam.”

havában folytatták, amikor az özvegyasszony azzal a kifogással élt, hogy az 1715: 51. tc értelmében csak az uzsoráskodó személyt lehet perbe hívni, az örökösöket nem.⁴¹ Ugyanezt mondja az 1723: 120. tc is. Sőt az 1802:21. tc, az uzsoráskodót már büntetni is rendeli: „*országszerte gyakorolt szokás [...] világossá tévé, hogy a Kir. Fiscusnak uzsoráskodást tárgyaló bűnpöre, olly annyira személyhez köttetett légyen, hogy annak halála után a kir. Fiscusnak [...] más a bűnben nem részes ártatlan gyermekek és özvegy ellen többé semmi keresetősége nem lehet.*”⁴² Az alperesi állítással szemben a felperes a Hétszemélyes Tábla 1806. szeptember 6-án hozott ítéletére hivatkozott: „az előbbeni alperes a perbe már beavatkozott, holta után az örökösei nem élhetnek kifogással”, sőt a felperesi kereset kitért arra, hogy uzsoráskodást tárgyaló perben, az alperes halála után az örökösökre is átszáll a per.

Amennyiben az uzsorát károkozásként, s ezáltal magánjogi perként ítélték meg, akkor érthető a Kincstár álláspontja. Az 1802-ben megszületett törvény azonban erre már nem adott volna lehetőséget. Mégis, az 1827-ben, az alperes Szabó János halála után folytatódó perben a Kincstár a törvény ellenében a Kúria gyakorlatára hivatkozva az alperes özvegyét hívta perbe.

A szavatосként perbehívott Tarnay ekkor már elismerte, hogy Szabó Jánosnak kölcsönadott 300 forintot, de az adóslevelet nem mutatta be és nem ismerte el azt sem, hogy a törvényes kamatot meghaladó kamatot követelt volna.

A sedria nem vette figyelembe az özvegy védekezését és 1831. Szent András havában végre megszületett az ítélet: Tarnay Mihályt, mint szavatost, az uzsora vádja alól felmentették, mivel az alperes nem tudta bizonyítani, hogy a kölcsön összege eredetileg a főszolgabírótól származott. Az alperest kötelezték az eredetileg Szabó Józsefnek 1814-ben adott 300 forint és annak kamatainak, valamint a perköltségnek a megfizetésére. A Kincstár által követelt 500 forint megfizetése alól felmentették, mert nem bizonyította a Kincstár, hogy az alperes, azzal is uzsoráskodott volna.

Az ítélet ellen mind a Kincstár, mind pedig a jogtódtként perbehívott özvegy fellebbezett, melyet még 1831. decemberében a sedria elbírált és az ítéletet helybenhagyta. Az ügy azonban a Kúria rendelkezése alapján felkerült a Királyi Táblához. A Kincstár lemondott a fellebbezés jogáról. Az 1832-ben született döntés értelmében „az e tárgyban hozott Ítélet is csak akkor szenvedhet változást, ha az Alperes máttól fogvást 3. törvénykezési időt magában foglaló holdnapok alatt a fellyebb vitelt nem eszközölné, annál fogva a felperes ezen időnek elvárására utasítatik.”⁴³

Az iratok ettől kezdve hiányosak. Már csak azt a végzést másolták le, amely a büntetőpert megszüntette. Ebből kikövetkeztethető, hogy az elmarasztalt özvegy jogorvoslatlalt élt. A Kúriában pedig addig húzódott az ügy, amíg új törvényeket léptettek hatályba.

⁴¹ 1715: 51.tc. 3.§ „Az ez ellen vétőket pedig, bármi rendű, rangú s nemzetű emberek legyenek, a királyi ügyész feljelentésére, a dolog valóságának kiderítése után, a tőke behajtására illetékes bíró legott az efféle kialakult kamat vagy ajándék elvesztésében marasztalja, mely megítélendő kamat vagy ajándék két része magának a királyi fiscusnak, egy harmadrésze pedig a feljelentőnek járjon.”; 1723: 120. tc. „Igazságos, hogy az uzsorásokat (a kereset a királyi fiscust illetvén s számára maradván) ne csak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is büntessék s a mit a törvényes hat százalékos kamaton felül adósaiktól kicsikartak, azt a károsultaknak ugyanazon ítélet alapján térítsék vissza.”

⁴² CSML Szeged IVB. 266 d. 176/1861.

⁴³ CSML Szeged IV. B. 266. d. 176/1861.

A neoabszolutizmus idején hatályba léptetett törvényeknek nem volt visszaható hatálya. Az uzsorát ugyanakkor bűncselekményként ítélték meg, nem pedig magánjogi delictumként, ezért mondhatta ki a Legfőbb Törvényszék, hogy a per Szabó János halálával megszűnt.

Ha a fennmaradt pertest iratait végigelemezzük, a kutatóban az ítélet elolvasása után is hiányérzet marad. Az 1820-ban indult világos adóssági per végrehajtási jegyzőkönyve egyértelműen leszögezte, hogy a főszolgabíró azért nem vezette le a végrehajtást, mert érintett volt a kölcsönügyletben. Ezt később a sedria nem vizsgálta, hiába hívta szavatosként perbe Szabó János. A szavatosi perben is tisztázatlan maradt a főszolgabíró szerepe.

Ez a per is bizonyítja, milyen nagy volt a szerepe a Kúriának a 18-19. század bírói gyakorlatában. A bírói gyakorlat erőtlenné tehette a törvényt. Ez a konkrét esetben azt jelentette, hogy 1827-ben a per megszüntetése helyett, tovább folytatódott még mintegy két évtizedig.

A szóbeli per lehetővé tette, hogy egy-egy ügyet aránylag gyorsan befejezzen a bíróság. Az írásbeli per során erre már nem volt lehetőség, hiszen a felek többször is élhettek a viszontválasz jogával, új bizonyítékok bemutatásával, tanuk perbehívásával. Mivel a bíróságok időszakonként működtek, ez is lassította a per lezárását. Ok volt elég arra, hogy a peres felek ezeket kihasználva elhúzzák a pert, s az adott esetben mintegy negyven év múlva szülessen egy olyan végzés, amely nem tisztázta egyértelműen a felek között kialakult vitás helyzetet.

Ez az egy per is bizonyítékként szolgál arra, hogy a dualizmus korában szükségessé vált mind a büntető, mind pedig a polgári perjog kodifikálása.